

i první časopisecký otisk, první knižní vydání, znění textu poprvé zařazeného do souboru autorova díla nebo konečně poslední knižní vydání za života autorova, k němuž autor dal svůj souhlas. Toto autorizované vydání bývá nazýváno vydáním poslední ruky, mnohdy nepřesně, protože při něm někdy ani nejde o autorovu činnou spoluúčast na vydání. Jsou případy, kdy autor výslovně určuje toto poslední vydání nebo některé vydání předcházející jako text, který má být nadále přetiskován, vyjadřuje tedy svou autorskou vůli, která má nepochybně charakter právního ustanovení.

V některých zvláštních případech a ze zvláštních důvodů je možno bez zřetele k úplné textové kritice vydat například texty ve znění rukopisném nebo ve znění některé vývojové fáze textu díla. Při vydání kritickém však textolog musí vždy vycházet z poznání celých dějin textu. Ani autorem vyslovená vůle, určující to nebo ono znění díla jako konečné, jako takové, které má být nadále reprodukováno, ani poslední textový pramen v chronologické řadě sám o sobě nezajišťují jednoznačně nespornost takového znění jako textu, z něhož má kritická edice vycházet. Autorova vůle jako právní akt nemá v tom směru žádnou průkaznost a není pro textologa rozhodující. Jde tu někdy o text, který chtěl sice ještě autor upravit, ale zaměřil se zpravidla a přitom často nesoustavně na věci vnější, zatímco text po stránce umělecké, tvůrčí už nijak neprohloubil.

Textolog se při analytickém studiu textových pramenů řídí jiným hlediskem, sleduje, kde se autor uplatnil naposledy jako tvůrce. Takové zjištění je ovšem možné jenom na základě podstatného rozboru díla, vylučujícího subjektivní přístup. Kritickou analýzou všech textových pramenů textolog svůj přístup k danému úkolu objektivizuje a dospívá tak k tomu, že se při řešení úkolu uplatní jiné jevy, než je například bezprostřední autorská vůle z hlediska právního. Autorova konečná tvůrčí re-

dakce díla je pak základem, z něhož se vychází při kanonizování textu. Tato redakce díla je pro textologa v ý c h o z í m t e x t e m (někdy bývá nazýván též textem základním).

Konečným cílem editorovy práce je tedy vydání takového textu díla, který co nejpřesněji reprodukuje znění vyšlé naposledy z ruky autorovy jako výraz jeho tvůrčího záměru. Jde-li přitom o vydání vědecké, je pak doplněno kritickým komentářem (aparátém), který objasňuje a vysvětluje vznik a vývoj textu a uvádí místa, na nichž se jeho jednotlivé redakce nebo znění od sebe liší (tzv. různocnění).

TEXTOVÉ PRAMENY A DOKUMENTAČNÍ MATERIÁL

K textologovým počátečním pracím patří shromáždění všech textových pramenů vydávaného díla a všech materiálů vztahujících se jak ke vzniku díla, tak k jeho vývoji a ke všem okolnostem, které měly nebo mohly mít vliv na jeho proměny.

Textovými prameny daného díla jsou všechna rukopisná i tištěná znění, na kterých je prokázána autorova účast. Jsou to:

A. Rukopisy a průpravné nebo pracovní texty:

- a) rukopisy všech stupňů vývoje textu od náčrtů až k čistopisům (autografy) i strojopisy psané přímo autorem nebo diktované a autorem revidované a tím autorizované;
- b) opisy, které autor prokazatelně revidoval;
- c) tiskárenské korektury autorem zpracované nebo i nezpracované, jestliže jejich analýza ukáže, že reprodukují znění rukopisu, který se nezachoval;
- d) výtisky s autorovými opravami, úpravami nebo do-

plňky a jinými změnami určenými pro nové zamýšlené vydání;

- e) neautorizované opisy, scházejí-li autentické a autorizované prameny.

B. Tištěná znění:

- a) všechny časopisecké otisky nebo jiná zveřejnění předcházející knižní publikaci, jejichž autorství je spolehlivě prokázáno;
- b) knižní vydání vyšlá za života autorova a za jeho činné účasti (i ta, která vcelku pouze přetiskují text vydání předchozího, aniž je při nich možno autorovu úplnou spoluúčast prokázat nebo předpokládat);
- c) časopisecké otisky nebo jiná zveřejnění po knižním publikování jen tehdy, jestliže je doložena autorova záměrná a vědomá účast na nové redakci takového otisku;
- d) posmrtná vydání, která byla ještě připravena autorem a jejichž znění můžeme popřípadě kontrolovat rukopisem (předlohou pro sazbu), nebo ta, která byla prokazatelně připravena na základě autorových poznámek nebo rukopisů dnes nedochovaných;
- e) vydání, která byla pořízena bez autorovy účasti, slouží jako textové prameny jen tehdy, jestliže textová kritika prokáže jejich závislost na autorském nebo autorizovaném prameni, nebo tehdy, není-li vůbec jiného pramene.

Doklady o autorově spoluúčasti přímo při vydávání díla mohou být materiální, nebo jsou výsledkem textové kritické analýzy. Materiálními doklady rozumíme existující rukopis, při novém vydání výtisk některého, zpravidla posledního předcházejícího vydání upravený autorem jako „rukopis“, korektury a všechn dokumentační materiál svědčící o vydávaném díle, jako korespondence, deníky, pracovní záznamy, paměti, vzpomínky blízkých osob a spolupracovníků, dokumenty z redakčních a na-

kladatelských archívů, úřední rozhodnutí, např. cenzurní, apod. Vydání, při kterém je prokázána autorova spoluúčast, považuje se za autorizované. Nedostatek materiálních dokladů sám o sobě nebrání tomu, aby mohlo být vydání považováno za autorizované, jestliže studium textu prokáže jeho autentičnost, opřenou zvláště o přesvědčivé doklady získané ze srovnání s jinými, autorizovanými díly autorovými.

U tištěných pramenů je třeba poznat všechny okolnosti jejich vzniku, zvláště způsob i míru autorovy práce na přípravě rukopisu pro tisk a při publikování jeho díla (účast na korekturách apod.).

Textové prameny nebývají vždy jednoznačně určeny. Existují i takové prameny, jejichž autorská identifikace není dána u autografů nesporným podpisem nebo nesporným autorským rukopisem, u opisů závislostí na známém nesporném autografu nebo na jiném autentickém prameni (např. na otisku), u časopiseckých a podobných otisků (např. u letáků) a někdy i u knih uvedením autorova jména. V takových případech stojíme před otázkou určení autorství čili před *atribucí* textu.

Autografy ověřujeme nejprve paleograficky srovnáním s jinými soudobými autorovými písemnými projevy. Užitečnými vodítky při posuzování autentičnosti dopisů i jiných rukopisných pramenů jsou různé vnější nebo vnitřní znaky. Vnějšími znaky mohou být například druh, barva, rozměr užitého papíru i s jeho zvláštnostmi, jako jsou vodní znaky, přitisky a jiné charakteristické detaily, dále užití psací potřeby, inkousty apod. Neautentičnost, nepravost rukopisného textu prozradí někdy i jiné znaky, jako třeba nápadná přesnost a úplnost v dataci, nedoložená v jiných autentických pramenech, jindy údaje o skutečnostech, pro které nemáme jiných dokladů a které se od ostatního známého rukopisného materiálu odlišují upřílišněnou pečlivostí a důkladností, spojenou často s odlišným stylem. K tomu přistupuje ovšem rozbor tematic-

ých, ideových, biografických, jazykových a jiných prvků, které by mohly dosvědčit autentičnost rukopisu ve vztahu ke skutečnostem autorova života, k jiným jeho dílům, k vývoji jeho názorů apod. Přihlédnutím k naznačeným prvkům lze vyloučit falza nebo pozdější cizí vpisky.* Při

* V jednom autentickém Máchově dopise byl cizí vpisek odhalen rozбором písma, nápadnými, evidentními pravopisnými chybami, pro které nebyla nalezena v autorových rukopisech analogie, a konečně zjištěním, že vpisek jen dodatečně parafrázuje autorovo stanovisko vyjádřené již jinde. (Srov. Spisy K. H. Máchy, sv. 3, dopis XXII, 1971.)

podezření, že jde o falza, je třeba se ptát, jaké by mohly být jejich motivy a jaká je průkaznost jejich existence v té které době, tj. zdali vůbec byly podmínky pro to, aby falza vznikla právě v době, do které se kladou nebo do které se hlásí. Pozdější falza se odhalí snáze, falzátor se málokdy ubrání chybám a přehlédnutím, která nelze ospravedlnit pro dobu, do níž se falzum hlásí. Tato problematika se objevuje spíše u autorů staršího období (srov. např. falza Máchových prací, Spisy KHM, sv. 1, 1959, str. 344).

Některé texty (např. jednotlivé básně i celý Máchův román Cikáni) se nám dochovaly jen v opisech. Opisy jsou problematické v těch případech, kdy originál, z něhož byl opis (ať rukopisný nebo otištěný) pořízen, nemáme a opis se stal jediným textovým pramenem. K tomu, aby mohly být takové opisy přijaty za autentický textový pramen, ale také k tomu, aby jim mohla být odepřena autorská autenticita a aby mohly být odmítnuty jako textový pramen, je ovšem třeba provést zevrubnou kritiku textu. Nemáme-li výslovné zprávy od samého autora o existenci díla, které je dochováno jen v opise, nebo nejsou-li k dispozici spolehlivá svědectví jiných osob, je vždy provedení takového důkazu jedním z nejsložitějších

textologových úkolů. Přitom je samozřejmě nutno stále přihlížet k celému dílu autorovu a podrobně znát celou jeho literární pozůstalost. Někdy i drobný materiálový záznam přivádí k tematickým, ideovým a jiným souvislostem, které jsou pak vydatnou oporou pro konečné řešení.

Časopisecké a jiné otisky nebývají podepsány nebo bývají podepsány pseudonymem nebo označeny šifrou, které je třeba rozluštit a ověřit (pseudonymy a zvláště šifry nebývají výhradní značkou jediného autora). Podobná situace se může objevit též u knižního vydání. I tehdy, kdy je dílo označeno autorovým jménem, může jeho text (kromě autografů) obsahovat cizí úpravy; někdy může jít dokonce jen o částečné použití autentického autorova textu, zredigovaného a případně i doplněného pro zvláštní účely bez autorovy činné účasti (srov. např. Nerudovu studii Kláštery, které bylo užito v knize s názvem Šílení v klášteřích; blíže o tom viz v 6. sv. Spisů J. Nerudy, 1958, str. 451).

Problematicčnost se tedy může objevit v nerozmanitějších formách, které ani nelze předvídat. Je vždy třeba velké opatrnosti při zařazování neidentifikovaných rukopisů, opisů, otisků a někdy i knižních vydání mezi textové prameny. O zařazení sporných nebo problematických pramenů může rozhodnout jen všestranná analýza textu, tj. vnitřní i vnější (materiálové) stránky pramene. Výsledkem je důkaz o tom, že autor je skutečně původcem daného díla, nebo přisouzení daného díla autorovi na základě provedených analýz a po zhodnocení všech zpráv, náznaků i argumentů mluvících jak pro autorství, tak proti autorství díla.

Při určování autorství využívá textolog především všech informací o autorově životě, o jeho pracovních podmínkách a zvyklostech, o publikačních možnostech, o podnětech jeho tvorby, o autorově ideovém zaměření, o jeho literárním stylu, o jeho vztahu k jazykové tradici

a k dobové jazykové normě, popřípadě i o jeho jazykovém novátorství a o dalších jiných okolnostech. Přitom je třeba stále přihlížet k širším literárněhistorickým souvislostem (k tvorbě autorových současníků a k dobovému literárnímu stylu). Cenná je analýza jazyková a stylistická; zvláště stylistické jevy, které mají výrazně individuální charakter, jsou pro atribuci důležitější než stylové prostředky mající vlastnosti typu. Jazykovou a stylistickou analýzou lze někdy dosáhnout alespoň atribuce negativní, tj. určení, že text, který je připisován určitému autorovi, od tohoto autora být nemůže.

Atribuování textového pramene nebo celého díla patřívá mezi nejsvícenější práce textologovy. Při rozmanitosti problémů, se kterými se při atribuci setkáváme, není ani možno naznačit normativní postup. Zkoumání tu postupuje podle zvláštností každého jednotlivého případu a využívá samozřejmě všech metod určování podle vnitřních znaků v potřebných kombinacích, protože mnohdy žádné hledisko samo o sobě nemůže mít rozhodující platnost. Výsledky nebo náznaky jednotlivých postupů mají souhlasit aspoň ve většině zkoumaných zřetelů, když už ne ve všech.

TYPY VYDÁNÍ A JEJICH USPOŘÁDÁNÍ

Podle jejich určení dělíme kritická vydání literárního díla na vydání vědecká a čtenářská.

Jako vědecké vydání označujeme vydání, které je vypracováno kritickou metodou a opatřeno podrobným literárněhistorickým i textologickým komentářem (kritickým aparátem), popřípadě též studií vykládající a hodnotící dané dílo. Toto vydání slouží při všestranném studiu autora a jeho díla a je východiskem pro vydání čtenář-

ská. Jde-li o sebrané spisy, obsahuje úplné autorovo dílo i s juveniliemi, varianty, zlomky, popřípadě i s náčrty, pracovními poznámkami, zápisníky, deníky, dopisy atp., s překlady a úpravami cizích prací.*

* Taková vědecká vydání sebraných spisů se u nás v současné době nepořizují (až na řídké výjimky, jako jsou Spisy J. Wolakra nebo K. H. Máchy). Přibližuje se jim pouze česká řada Knihovny klasiků, do níž jsou zařazováni autoři, jejichž dílo pro svůj základní význam v dějinách české literatury vyžaduje soustavného poznání a pečlivého průzkumu po stránce textové. Protože česká řada Knihovny klasiků je určena též širším vrstvám zájemců o úplné dílo vynikajících českých spisovatelů, nezařazují se většinou do vydání takové materiály z pozůstalosti, které nemají samostatný význam jako literární a umělecký projev. Tento materiál se registruje v textologickém komentáři a využívá se ho v literárněhistorickém komentáři (popřípadě se cituje); badatelé jsou odkázáni k přímému archívnímu studiu registrovaného materiálu. Ve zvláštních případech se zařazují i ty překladatelské práce autorovy, které sice nejsou výsledkem jeho uměleckého zájmu, ale které jsou jiným způsobem cenným pramenem k původnímu autorovu dílu; překlady B. Němcové jsou takovým pramenem pro poznání autorčina jazyka, a byly proto do jejich spisů v Knihovně klasiků zařazeny.

Čtenářská vydání vycházejí zásadně z vydání vědeckého; neexistuje-li, pak se má čtenářské vydání pořizovat touž kritickou metodou jako vydání vědecké, editor má tedy stejně shromáždit a poznat všechn textový i dokumentační materiál a po jeho prozkoumání a kritické analýze má stanovit stejně odpovědně výchozí text i vypracovat kanonické znění díla. Rozdíl proti vědeckému vydání je tedy jen v rozsahu vydávaného díla (neotiskují se zpravidla juvenilie, varianty, zlomky, náčrty, překlady a úpravy cizích prací; jde tedy prakticky vždy o vybrané spisy) a v tom, že nemá kritický aparát.

Editor shromáždil tedy při studiu všechn textově kritický materiál, avšak neotiskuje jej v celé šíři nebo jej neotiskuje vůbec. Alternativa vyplývá z vnějších podmínek edice, popřípadě z celkového rázu knihovny, v níž dílo vychází. Jsou-li pro to podmínky, editor podává ve vyda-